

modern history education has the potential to become a factor of reconciliation of different models of historical memory, a means of constructive public dialogue of past and current problems of social development.

It is reported that since 1991 in Ukraine emerged the need to overcome the one-sidedness and bias distorted presentation of national history, in an effort to highlight the historical process objectively, taking into account all factors of influence, according to the achievements of world historical science. Despite the fact that during the period of independence laid the foundations of a new system of teaching the history of Ukraine and World History, revised or even completely updated the content of history education, still many outstanding issues both theoretical and practical level.

Key words: historical memory, historical consciousness, identity, national identity and values, «politics of memory», history education and society.

УДК 378.22:378.4(477) «.../1917»

Ірина Таможська

СТАН ПРОЦЕСУ ПІДГОТОВКИ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ В УНІВЕРСИТЕТАХ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

У статті здійснено історико-педагогічний аналіз актуальних проблем підготовки науково-педагогічних кадрів в університетах України другої половини ХІХ – початку ХХ століття. Указано, що аналіз механізмів комплектування професорсько-викладацького складу в Університеті Св. Володимира, Новоросійському та Харківському університетах не міг відбуватися без оцінки ролі приват-доцентури як надзвичайно важливого чинника в підвищенні якості науково-педагогічного процесу. Зазначено, що приват-доцентство, як і система доцентури, розглядалися як резерв для комплектування майбутнього професорсько-викладацького складу. Зосереджено увагу на тому, що приват-доценти, які діяли в університетах України в означений період, надавали неабиякий інформаційно-науковий імпульс навчальному процесу. Вони стали авторами та ініціаторами нових курсів і спецкурсів, тим самим унеможлививши застійні явища тривалого характеру в консервативному значною мірою професорському середовищі.

Ключові слова: підготовка, науково-педагогічні кадри, приват-доцентура, pro venia legendi, дисертація.

Таможская И. Состояние процесса подготовки научно-педагогических кадров в университетах Украины (вторая половина ХІХ – начало ХХ века).

В статье осуществлен историко-педагогический анализ актуальных проблем подготовки научно-педагогических кадров в университетах

України второй половины XIX – начала XX века. Указано, что анализ механизмов комплектования профессорско-преподавательского состава в Университете Св. Владимира, Новороссийском и Харьковском университетах не мог происходить без оценки роли приват-доцентуры как чрезвычайно важного фактора в повышении качества научно-педагогического процесса. Отмечено, что приват-доцентство, как и система доцентуры, рассматривались как резерв для комплектования будущего профессорско-преподавательского состава. Сосредоточено внимание на том, что приват-доценты, которые действовали в университетах Украины в обозначенный период, оказывали немалый информационно-научный импульс учебному процессу. Они стали авторами и инициаторами новых курсов и спецкурсов, тем самым исключив возможность застойных явлений длительного характера в консервативной в значительной степени профессорской среде.

Ключевые слова: подготовка, научно-педагогические кадры, приват-доцентура, pro venia legendi, диссертация.

Сучасний етап пошуків найбільш ефективних шляхів реформування системи вищої освіти в Україні потребує неупередженого аналізу найкращих надбань багатомірової освітньої історії та її критичного осмислення. Для успішної освітньої моделі, як і раніше, залишається важливим вирішення проблеми оновлення професорсько-викладацького корпусу, постійного вдосконалення його професійної компетентності. Розглядаючи сучасні тенденції розвитку університетської освіти, Н. Терентьєва не випадково вказує, що для цього потрібний «прогресивний професорсько-викладацький склад, який реагує на виклики часу та впроваджує нові технології, форми, методи, інтегрує вже наявні для підвищення якості освітнього процесу та освітніх послуг» [1, с. 25]. Отже, глибокий аналіз досягнень та недоліків досвіду процесу підготовки науково-педагогічних кадрів університетів України другої половини XIX – початку XX століття матиме вагомий внесок для подальшої модернізації вищої школи.

Еволюцію науково-педагогічних кадрів в університетах України другої половини XIX – початку XX століття вивчали такі вчені, як П. Берзін, Н. Давидова, І. Даценко, Н. Дем'яненко, А. Дмитренко, Г. Додонова, З. Зайцева, О. Іванов, Г. Касьянов, І. Киричок, І. Костенко, В. Кремень, С. Куліш, Н. Левицька, О. Музичко, С. Посохов, І. Регейло, Г. Самойленко, С. Стельмах, С. Черняк, М. Шип та інші.

Мета статті – з'ясувати стан наукового висвітлення актуальних проблем підготовки науково-педагогічних кадрів в університетах України другої половини XIX – початку XX століття.

В епоху першої академічної революції (XIX – початок XX ст.) в університетах поступово зростає авторитет науково-педагогічних кадрів із вищими науково-педагогічними ступенями. В освітньому просторі продовжується процес поступу, незважаючи на всі перепони з боку суспільно-політичних, ідеологічних і методологічних факторів, а це й стає підґрунтям для того, щоб згодом виникла Homo oospheratum – людина майбутнього, з якісно новими освітньо-культурними якостями та запитам.

Найбільш продуктивним для опрацювання історико-педагогічної проблематики є соціокогнітивний принцип, що передбачає дослідження процесу впливу внутрішніх (інтеріористських) і зовнішніх (екстерналістських) чинників, пов'язаних із соціумом. Дослідження означеної проблеми необхідно проводити з позиції історико-педагогічного підходу, урахуваючи досвід попередніх поколінь, а також сучасні реальні досягнення.

Аналіз механізмів комплектування професорсько-викладацького складу університетів Російської імперії не міг відбуватися без оцінки ролі приват-доцентури як надзвичайно важливого чинника в підвищенні якості науково-методичного процесу. Менше ніж через три роки після прийняття університетського Статуту 1863 р. К. Вольдемар зробив певні висновки щодо перспектив його ефективності. При цьому він апелював до думок М. Пирогова, який критично й аргументовано розкрив основні недоліки в системі підготовки й атестації науково-педагогічних кадрів (зокрема заміщення вакантних посад на кафедрах), проблеми з обмеженням автономних прав університетів у цьому аспекті. Університетські вчені ради, будучи типовими корпоративними об'єднаннями, через непотизм, а також через захист своїх інтересів, постійно приймали необ'єктивні рішення, які стосувалися молодших за статусом викладачів, зокрема приват-доцентів. Не випадково К. Вольдемар акцентував увагу на необхідності необмеженої кількості приват-доцентів в університетах, адже в умовах Російської імперії спостерігався диктаторський підхід до педагогічної науки, особливо в кадровій політиці. Тому інакше забезпечити поступ цього інституту було неможливо [2, с. 113-117].

На початку 80-х рр. XIX ст. був розроблений новий університетський Статут, у проекті якого було закладено дещо інший статус для інституту приват-доцентури, з'явилося кілька праць, що містили коментарі. Професор М. Любимов у другому розділі роботи «Институт приват-доцентов и система гонорария» доводить, що підкреслена увага влади до якнайширшого запровадження приват-доцентури пояснюється насамперед впливом німецького досвіду. Незначну кількість приват-доцентів в університетах Російської імперії протягом 1863 – початку 1880-х рр. він пов'язує з відсутністю академічної свободи й неприйнятністю системи гонорару. Більш оптимальною М. Любимов уважав викладацьку ієрархію Дерптського (Юр'ївського) університету, у якій не були представлені ад'юнкти й штатні доценти. Там, крім ординарних та екстраординарних професорів, згідно зі Статутом 1803 р., були й приват-доценти. В інших університетах імперії ад'юнкти так і не стали помічниками професорів, як планувалося в 1804 р. На думку автора, система приват-доцентства в російських університетах виявилася «паралізованою» саме через ускладнені умови її запровадження та функціонування. Серед викладацьких «рангів» приват-доценти мали лише останній – п'ятий [3, с. 68-69, 626].

У першій узагальнювальній роботі з історії науково-педагогічної діяльності Університету Св. Володимира надто песимістично оцінено перспективи та потенційну ефективність приват-доцентури. Хоча в новому Статуті цього університету від 6 червня 1842 р. мова йшла про запровадження «т. зв. доцентури», але автор (М. Владимирський-Буданов) логічно прирівняв її до приват-доцентури 1880-х рр. Для зайняття посади доцента від претендента вимагали мати ступінь магістра чи доктора. Такі ж вимоги ставили й до ад'юнктів і професорів. До того ж, останні отримували чітко обумовлену платню, а доценти лише мали право одержувати певні суми за проханням керівництва факультету. Саме через фінансові проблеми М. Владимирський-Буданов і зробив невтішний висновок: «...вельми сумнівно, що знайдеться хоча б один випадок доцентства (крім медичного факультету)» [4, с. 313-314].

Аналізуючи структуру викладацького корпусу російських університетів після прийняття статутів 1863 р. та 1884 р., учені відзначали невідповідність між науковими ступеннями кандидата, магістра та доктора, а також між науковими званнями доцента,

екстраординарного й ординарного професорів. У восьмому розділі колективної праці «Die Reformen der Russischen Universitäten nach dem Gesets vom 23. August 1884» автори визнали черговою перешкодою для наукового поступу приват-доцентури введення публічного захисту, розмірковування *pro venia legendi*. На їхню думку, воно віддаляло приват-доцентів від роботи над магістерською дисертацією. Не підтримували вони й право попечителя навчального округу на анулювання *pro venia legendi*, якщо праця мала «шкідливий напрям», адже останнє мало занадто нечіткий характер. На відміну від умов університетів Російської імперії, у Німеччині звання приват-доцента можна було отримати без будь-яких ускладнень. Більше того, розмірковування *pro venia legendi* вони готували за підтримки штатних професорів, тому його захист (колоквіум) не становив труднощів. Німецькі освітяни відзначали доцільність пропозиції одного з керівників Міністерства народної освіти І. Делянова (один із небагатьох дореволюційних міністрів з академічним ступенем у ХІХ ст.), спрямованої на зменшення кількості вакансій викладачів в університетах імперії. Мова йшла про можливість отримання звання приват-доцента (в 60-70-х рр. ХІХ ст. воно не вважалось посадою) для директорів і вчителів гімназій, які проявили себе як науковці. Завдяки цьому в 20-50-х рр. із викладачів гімназій вийшло багато ад'юнктів і професорів. Крім того, І. Делянов уважав, що після трьох років перебування таких осіб у ранзі приват-доцента вони за згодою факультетів і вчених рад цілком могли б претендувати на професорські кафедри, однак ця ідея не була схвалена [5, с. 174-179].

В узагальнюючій роботі «Двадцатипятилетние Императорского Новороссийского университета. Исторические записки. Академические списки» О. Маркевича (був приват-доцентом Новоросійського університету) висвітлені основні етапи науково-педагогічної кар'єри більше ніж 140 викладачів. Докладно мова йшла про таких педагогів, як Я. Вальц, О. Стюарт, В. Пфаф, певно, з тієї причини, що в їхньому життєписі мали місце незвичні, а іноді й екстравагантні вчинки. Таким чином, О. Маркевич став автором першої узагальнюючої роботи про Новоросійський університет. До нього цю нелегку місію не бажав виконувати жоден викладач, не виключаючи й Ф. Леонтовича [6, с. 431-432, 451-452, 492-494; 18, с. 34]. Дещо пізніше професор церковної історії О. Доброклонський планував використати скрупульозно записані

ним у щоденник матеріали засідань ученої ради для того, щоб підготувати історико-педагогічний нарис університету, але не встиг.

Учені підбили підсумки в питанні ефективності запровадження інституту приват-доцентів, його впливу на навчально-методичний процес. Це відбувалося в час, коли набув чинності циркуляр Міністерства народної освіти від 8 грудня 1885 р., у якому були уточнені деякі аспекти стосунків приват-доцентів зі студентами, професурою, факультетами. Це стало вкрай необхідним елементом у системі університетської освіти. Утім, вести викладання на вакантних кафедрах було неможливо й без позаштатних професорів, що відпрацювали 30-річний термін. У кінці 1890-х рр. Університет Св. Володимира їх мав до 20 % у складі професури. Статистика кількості приват-доцентів в Університеті Св. Володимира переконлива: якщо в 1883 р. їх було 8, то в 1894 р. – уже 40. У той же час не менше половини з них працювали на медичному факультеті, причому всі мали докторський ступінь. І навпаки, на інших факультетах переважно викладали приват-доценти, які лише склали магістерські іспити, але не захистили дисертації. Безперечно, студенти значно охочіше записувалися на лекційні курси професорів, тому що мало хто з приват-доцентів мав право на проведення іспитів. Частина приват-доцентів вела навчальні спецкурси по 2-3 год. щотижнево, які мало хто відвідував. Іншим факультети доручали читати лекції на вакантних кафедрах. У такому разі вони одержували оплату в 1200 руб., інколи така ситуація тривала багато років. Це становище перетворювало їх на штатних доцентів [7, с. 15].

Поряд із цим створена в середині 1890-х рр. у Харківському університеті Комісія дійшла висновку щодо невизначеності, незабезпеченості приват-доцентів, адже постійну виплату в 1200 руб. (на той час це була незначна сума) призначали на рік, а при заміщенні вакансії припиняли. Винагорода приват-доцентів, які вели необов'язкові курси, мала випадковий характер, залежала лише від рішень факультетів і вчених рад, які не завжди були об'єктивними. Тому Комісія стверджувала: ніяких привілеїв у приват-доцентів немає, вони «насправді пригнічені й морально, і розумово, і перш ніж добитися кафедри та штатного місця, проходять таку школу, яка не може бути визнаною для них благоотворною». Оплата за необов'язкові лекції мала випадковий характер, гонорари були надто невеликі (середній гонорар у приват-доцентів – 41 руб. 69 коп., а у

професорів – 282 руб. 69 коп.). Конкуренції з професурою забезпечити не вдалося, як спочатку планувалося. Окремі випадки конкуренції спостерігалися на медичному факультеті, а на юридичному факультеті за 1884-1894 рр. був лише один приклад (курс кримінального права) [8, с. 9-14].

Публіцист, суспільний діяч, філософ М. Гіляров-Платонов запевняв, що без надання приват-доцентам аналогічних із професорами прав на аудиторні заняття цей інститут в університетах імперії не буде розвиватися. Якщо ж цього досягнути, то розвиток науки в російських університетах може зрости до рівня Західної Європи [9, с. 163].

Як і в інших університетах, у Харківському після ліквідації інституту доцентства усіх 22 штатних доцентів розподілили на три групи: одні одержали статус екстраординарного професора, інші – тимчасово виконуючих обов'язки екстраординарного, а кілька доцентів, у тому числі й Д. Багалій, залишилися поза штатом. Варто додати, що позиція факультетів при цьому попечителем М. Максимовським не враховувалася. Аналізуючи стан приват-доцентури в Харківському університеті, проф. В. Бузескул (теж колишній приват-доцент) відзначив незадовільне матеріально-фінансове становище приват-доцентів, незначні розміри їхніх гонорарів, неможливість відкриття ними паралельних навчальних курсів [10, с. 8-9; 18-19].

Короткий огляд правового та матеріального становища приват-доцентів в університетах Російської імперії здійснив приват-доцент О. Мироков. Його висновки фактично не відрізнялися від думок В. Бузескула. Окрім цього, він побіжно розглянув питання взаємин приват-доцентів із професурою, роль приват-доцентів як соціальної групи в умовах посилення нестабільності в університетських середовищах [11]. На початку ХХ ст. авторитет приват-доцентів значно зріс, тому студенти, як стверджував Л. Петражацький, іменували їх професорами [12, с. 283].

Аналізуючи досвід Німеччини в приват-доцентській царині, М. Кольцов відзначив як подібне, так і особливе в їхній діяльності. За аналогією до німецьких університетів, приват-доценти російських університетів вели обмаль паралельних курсів. Здебільшого мова йшла про викладання окремих частин тих чи інших наукових дисциплін або про проведення практичних занять. Водночас саме

такий розподіл науково-педагогічних обов'язків із професорами робив їх незамінними для університетів, повноти та наукової глибини викладання. М. Кольцов також торкнувся питання технології отримання приват-доцентства, стосунків цих «молодших викладачів» із професурою, студентами. Він доводить, що пробні лекції для претендентів на приват-доцентуру могли бути такою собі формальністю: через те, що пробні лекції часто призначали на вечірні години, на них були присутні 3-5 професорів за обов'язком. Щоправда, бувало й навпаки: потенційний приват-доцент читав їх у повністю заповненій слухачами аудиторії. М. Кольцов визначив дві категорії приват-доцентів: одні з них навіть не мріяли про отримання професорської кафедри, маючи побічні заробітки, а інші були справжніми фанатиками науково-педагогічної роботи, романтиками, непрактичними особами. Певно, саме такі приват-доценти вели в Московському університеті лекції та практичні заняття з бактеріології, фізіології тварин, ембріології, палеонтології, фізичної хімії, математичної фізики, хоча таких кафедр не було. Автор також звернув увагу на значно більшу кількість приват-доцентів у двох столичних університетах порівняно з провінційними. Скажімо, у Санкт-Петербурзькому на кожних 100 студентів припадало менше, ніж по одному професору (0,7) та трохи більше, ніж по одному приват-доценту (1,4), а в п'яти інших налічувалося 325 професорів і лише 183 приват-доценти [13, с. 171-177; 29, с. 38-47].

Песимістичну картину щодо становища приват-доцентів в університетському середовищі змалював І. Берітов (приват-доцент Новоросійського університету) в 1917 р. За його словами, приват-доценти значною мірою у своїй науково-педагогічній діяльності залежали від професорів-чиновників. Через явища фаворитизму, непотизму, квієтизму, протекціонізму приват-доценти втрачали незалежність мислення, прагнення до самовдосконалення та педагогічних інновацій. І. Берітов уважав, що інтереси вищої школи вимагали ліквідації поділу викладачів на категорії професорів, приват-доцентів та асистентів [14, с. 2-4], із чим погодитися, звичайно, неможливо.

У 1902 р. в семи університетах Російської імперії налічувалося 459 екстраординарних і ординарних професорів, а приват-доцентів – 491 особа. Значна частина професорів, деканів, проректорів, ректорів університетів, інших вищих навчальних закладів починали свою

науково-педагогічну діяльність із посади приват-доцента. Скажімо, із 13 ректорів Імператорського Новоросійського (Одеського) університету за 1865-1917 рр. вісім були раніше приват-доцентами. Займали цю посаду й багато всесвітньо відомих учених. Так, В. Вернадський протягом 1890-1898 рр. був приват-доцентом Московського університету по кафедрі мінералогії. Д. Менделєєв у 50-60-х рр. XIX ст. був приват-доцентом кафедри органічної хімії Санкт-Петербурзького університету. Майже 3 роки обіймав цю посаду у 80-х рр. В. Докучаєв. Приват-доцентами працювали також: І. Мечников, В. Ключевський, М. Кульчицький, Д. Томсон, М. Туган-Барановський, В. Філатов, А. Ейнштейн та інші відомі вчені й викладачі.

Важливо, що серед приват-доцентів виявилось немало тих, хто притримувався незалежної думки, над ким не тяжіли авторитети. Про їх здатність до продуманої критичності свідчать пробні лекції, розмірковування *pro venia legendi*, наукові праці. Звичайно, мала місце й імпульсивність, низький рівень емпатії, деструктивність у стосунках із професорським середовищем. Однак такі явища не мали масового характеру і, як правило, регулювалися. Це особливо важливо, оскільки після 1884 р. професорські колегії перетворилися в основному на «слухняних провідників урядової політики на місцях». Крім того, через конфлікти в професорському середовищі, поділ колективів багатьох факультетів на початку XX ст. на дві «партії» приват-доцентам стало значно важче просуватися по службових сходинках.

За означений період була все ж створена певна система відбору талановитих осіб на приват-доцентські посади. При цьому деякий час чомусь уважалось, що це не посада, а звання. Досить часто їх протиставляли штатним доцентам, іменуючи останніх «професорами, які виробляються в процесі науково-педагогічної роботи». Хоча запровадження посади приват-доцента пояснювалося здебільшого намірами наслідувати німецьку систему викладацьких кадрів, однак тотожності з нею університети Російської імперії не досягли. Недарма професор фізіології Університету Св. Володимира в Києві С. Чир'єв писав у 1907 р. міністру народної освіти П. Кауфману, що для копіювання німецької університетської моделі в університетах не вистачає культурності [15, с. 55]. Приват-доцентурі в університетах Російської держави, на відміну від

німецької, так і не дозволили сформувати конкурентне середовище. З іншого боку, без участі приват-доцентів не вдалося б у жодному разі забезпечити повноту й диференційованість університетського викладання.

Хоча в університетах Російської імперії приват-доцентом міг стати навіть кандидат чи магістрант, тоді як у Німеччині приват-доцентами ставали лише доктори, це не може бути доказом якоїсь значної наукової переваги останніх, адже докторський іспит в університетах Німеччини був менш складним і тривалим, ніж магістерський у Російській імперії. Докторська ж дисертація виконувалася зазвичай як залікова студентська праця, до того ж із допомогою професора.

На початку ХХІ ст. в університетах України кадрові проблеми набули, як відомо, суттєвої гостроти. Мова йде, як і в кінці ХІХ – на початку ХХ ст., про нераціональне співвідношення викладацьких поколінь, кланову замкненість, формалізм у вишівській кадровій політиці, низький рівень матеріально-фінансової забезпеченості викладацького корпусу. Тому, на нашу думку, не лише актуальним, але й, логічно, нагальним є неупереджений, глибокий аналіз досягнень і недоліків у роботі дореволюційних університетів України щодо запровадження інституту приват-доцентури, адже саме ці «молодші викладачі», а також асистенти стали свіжим струменем у вітчизняній університетській атмосфері, принісши сюди більш високі закордонні стандарти щодо методів викладання і наукових досліджень. Нагадаємо, що з другої половини ХІХ ст. стажування в закордонних університетах у «світил науки» стало для приват-доцентів фактично обов'язковим. Саме для приват-доцентів стала можливою, хоча й не завжди, дійсно академічна свобода (свобода слухання та викладання). До 1917 р. вони могли оголошувати лекційні курси за різними кафедрами, їхні програми не підлягали обов'язковому розгляду на факультетах, що захищало їх від чиновницького формалізму. Таким чином, приват-доценти намагалися виконувати основну місію університету, яка відрізняє його від спеціальних вишів: розвивати творчі таланти, наукове мислення, що передбачає оригінальні методи вирішення тих чи інших проблем.

Отже, незважаючи на всілякі перешкоди, які створювалися на шляху впровадження приват-доцентури, скепсис із приводу цієї

новації і, навпаки, надмірні надії щодо неї як способу подолання проблеми браку науково-педагогічних кадрів, цей інститут поступово виправдав себе, насамперед через те, що дійсно став джерелом поповнення професури. Більшість приват-доцентів показала високу продуктивність своєї роботи, наукову результативність, педагогічну майстерність.

Література

- 1. Терентьева Н. О.** Тенденції розвитку університетської освіти в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. пед. наук : спец. 13.00.07 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Н. О. Терентьева. – Київ, 2016. – 40 с.
- 2. Woldemar С.** Beiträge zur Geschichte und Statistik der Gelehrten – und Schulanstalten des Kaiserlich Russischen Ministeriums der Volksaufklärung nach officiellen Quellen bearbeitet von С. Woldemar. III Theil. Wortlaut und Erläuterung der neuesten Statuten und Etats der unter dem Ministerium der Volksaufklärung stehenden Universitäten und Gimnasien sowie eines Reglements über die Volksschulen / С. Woldemar. – St. Petersburg : Gedruckt bei Röttger und Schneider, 1866. – 445 s.
- 3. Любимов Н. А.** Мой вклад. Статьи, записки, чтения заметки. Университетский вопрос / Н. А. Любимов. – Москва : В унив. тип. М. Каткова, 1881. – Т. 1. – 663 с.
- 4. Владимирский-Буданов М. Ф.** История Императорского университета Св. Владимира. Университет Св. Владимира в царствование императора Николая Павловича / М. Ф. Владимирский-Буданов. – Киев : Тип. Импер. ун-та Св. Владимира, 1884. – Т. 1. – 674, XLI с.
- 5. Die Reformen** der Russischen Universitäten nach dem Gesets vom 23. August 1884. – Leipzig : Verlag von Duncker und Humblot, 1886. – VI, 246 s.
- 6. Маркевич А. И.** Двадцатипятилетние Императорского Новороссийского университета. Исторические записки. Академические списки / А. И. Маркевич. – Одесса : «Экономическая» типография, 1890. – 734, ХС, IV с.
- 7. Университет Св. Владимира** в царствование Императора Александра III. 1881-1894. – Киев : Тип. Импер. ун-та Св. Владимира Н. Т. Корчак-Новицкого, 1900. – 35 с.
- 8. Краткий очерк истории Харьковского университета в царствование Императора Александра III (1881-1894)** // Російський державний історичний архів (Санкт-Петербург). – Ф. 733, оп. 195, спр. 282. – а. 165–211.
- 9. Гиляров-Платонов Н. П.** Университетский вопрос («Современные известия» 1868–1884 гг.) / Н. П. Гиляров-Платонов. – Санкт-Петербург : Тип. А. С. Суворина, 1903. – 290 с.
- 10. Бузескул В. П.** История Харьковского университета при действии Устава 1884 г. (с 1884 до 1905 г.) / В. П. Бузескул. – Харьков, 1905. – 89 с.
- 11. Миронов А. М.** Правовое и материальное положение приват-доцентов в русских университетах / А. М. Миронов. – Москва : Типо-литогр. И. Н. Кушнерёва, 1906. – 28 с.
- 12. Петражицкий Л. И.** Университет и наука. Опыт теории и техники

университетского дела и научного самообразования. Теоретические основы / Л. И. Петражицкий. – Санкт–Петербург : Тип. Ю. Н. Эрлих, 1907. – Т. 1. – 340 с. **13. Кольцов Н.** «Академическая молодежь» / Н. Кольцов // Русское богатство (Санкт–Петербург). – 1909. – № 3. – С. 159–178. **14. Беритов И. С.** Университет перед лицом нашего времени / И. С. Беритов. – Одесса : Тип. «Одесского листка», 1917. – 4 с. **15. Eulenburg F.** Das Alter der deutschen Universitätsprofessoren / F. Eulenburg // Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik (Jena). 1903. – 25. Band. – S. 65–80.

SUMMARY

Tamozhska I. The status of the process of preparation of scientific and pedagogical staff in universities of Ukraine (the second half of XIX – the beginning of XX century).

The modern stage of searching the most effective ways of reforming the system of higher education in Ukraine requires an unbiased analysis of the best achievements of the long-term educational history and its critical understanding. For successful educational model, it still remains important to solve the problem of updating of the teaching corps and constantly improve its professional competence. Therefore, analysis of the achievements and shortcomings of the experience of the process of preparation of scientific and pedagogical staff of the universities of Ukraine in the second half of XIX – the beginning of XX century will have a significant contribution to the further modernization of the high school. To the subject of our research the special interest are the works of I. Beritova, V. Buzeskula, O. Zharova, L. Petrazhytskiy, N. Terentieva and others.

The historical and pedagogical analysis of relevant problems of training of scientific and pedagogical staff in universities of Ukraine in the second half of XIX – the beginning of XX century is made in the article. It is specified that the analysis of the mechanisms of the manning of the scientific and pedagogical staff at St. Vladimir University, Novorossiysk University and Kharkiv University could not happen without the assessment of the role of the privat assistant professorship as a crucial factor in improving the quality of scientific and educational process. It is indicated that privat assistant professorship as well as a system of associate professorship were considered as a reserve for the manning of future academic and teaching staff. The attention is focused on the fact that privat associate professors, who worked at the universities of Ukraine in the particular period, provided considerable information and scientific momentum of the educational process. They became authors and initiators of new courses and special courses, thereby preventing stagnation of the extended character in the conservative mostly academic environment.

Key words: training, scientific and pedagogical staff, privat assistant professorship, pro venia legendi, dissertation.